

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 37(477)(072)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.2.21>

О. А. ЛАВРІНЕНКО

доктор педагогічних наук, професор,

головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна

Національної академії педагогічних наук України,

м. Київ, Україна

Електронна пошта: pedmeister@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-8673-319X>

СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ: ВІД БРАТСЬКИХ ШКІЛ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті розглядаються проблеми значимості становлення нового напрямку в педагогічній науці – історії педагогічної майстерності. На прикладі розвитку складників педагогічної майстерності у братських школах України XVI–XVII ст. в історичній ретроспективі продемонстровано поступ педагогічної майстерності як атрибутивного складника діяльності-дії майбутніх наставників-учителів. Визначено сутнісний зміст історії педагогічної майстерності у наукових підходах сучасних дослідників теорії та історії педагогіки – наукової школи академіка І. А. Зязюна.

Мета статті полягає в розкритті сутності та специфіки розвитку педагогічної майстерності наставника-вчителя у братських школах України XVI–XVII ст. На основі логіко-системного та історіографічного методів історико-педагогічного дослідження показано організаційно-педагогічні засади підготовки вчителя на засадах олюдненої й опочуттєвленої педагогіки, сповідуваної представниками наукової школи теорії та історії педагогічної майстерності академіка І. Зязюна.

Визначені організаційно-педагогічні форми й методи підготовки наставника-вчителя у братських школах України XVI–XVII ст., зокрема естетизація процесу професійної підготовки, розвитку вмінь впливати на чуттєву сферу вихованців, мають стати основоположним чинником сучасної професійної підготовки майбутніх учителів.

Історія педагогічної майстерності має стати запорукою культурно-історичного призначення у контексті професійного досвіду її носія, педагога, його освітньо-виховного потенціалу в різновидах навчальних закладів; інноваційних технологій творчого опанування педагогічної майстерності у вищих педагогічних закладах освіти студентською молоддю – продовжувачами духовної спадщини своїх наставників.

Ключові слова: історія педагогічної майстерності, братські школи України, Статути братських шкіл, «Порямок шкільний», педагогічна майстерність, історична ретроспектива.

Вступ. Історико-педагогічний та історіографічний пошуки показали, що погляди на педагогічну майстерність вчителя пройшли тривалий і складний шлях еволюції. В Україні склалися оригінальні традиції підготовки вчительських кадрів і формування педагогічної майстерності зокрема, які базувалися на освітніх та виховних системах львівських, київських братських шкіл, Острозької та Києво-Могилянської академій, Київського Св. Володимира, Харківського, Одеського університетів, численних учительських та педагогічних семінарій, 3-річних педагогічних курсів та педтехнікумів, учительських і педагогічних інститутів.

Постановлення проблеми. Можна поправу констатувати, що в сучасних умовах реформування освітньої галузі не аби якої важливості набуває новий напрям педагогічних досліджень – історія педагогічної майстерності, бо саме в Україні вперше на теренах колишнього СРСР був запроваджений курс «Основи педагогічної майстерності» (1975 р.) у Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка, а впродовж останніх десятиліть вийшли друком наукові дослідження, присвячені прямо чи опосередковано історії становлення педагогічної майстерності в педагогічних закладах України: Н. Гузій, Т. Зузяк,

Я. Крапивний, Л. Мільто, С. Пономаревський, Ю. Радченко, І. Таможська, О. Тринус та ін. Всі вони використовували історичний підхід до сутності та змісту педагогічної майстерності в системі підготовки вчительських кадрів, що дав можливість дослідити шляхи її оновлення й творчого впровадження в практику сучасних вищих педагогічних закладів освіти.

Починаючи з 2009 р. в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, зокрема у відділі теорії та історії педагогічної майстерності (в 2019 р. перейменованій у відділ теорії і практики педагогічної освіти), була створена наукова школа під керівництвом директора Інституту, академіка І.Зязюна (1938–2014 рр.), що стала потужно опікуватися науковими проблемами розвитку ідей педагогічної майстерності в теорії й історії української освіти.

Мета статті – розкрити сутність та специфіку розвитку педагогічної майстерності наставника-вчителя у братських школах України XVI–XVII ст. На основі логіко-системного та історіографічного методів історико-педагогічного дослідження показати організаційно-педагогічні засади підготовки вчителя на засадах олюдненої й опочуттєвленої педагогіки, сповідуваної представниками наукової школи теорії та історії педагогічної майстерності академіка І. Зязюна.

Результати та дискусії. Сучасні українські дослідники розвитку педагогічної думки у братських школах України XVI–VII ст. акцентують увагу на тому, що першим ректором Львівської братської школи в 1586–1588 рр. став грек Арсеній, архієпископ Елассонський. Під його керівництвом спудеї (учні) цієї школи склали і видрукували першу греко-слов'янську граматику (1591 р.). Також першими учителями були високоосвічені греки і відомий на той час письменник Стефан Зизаній. У подальшому викладачами Львівської братської школи стали майбутній автор слов'яно-руської граматики Лаврентій Зизаній, майбутній ректор Києво-братської колегії Іов Борецький та ін.

Для історії розвитку педагогічної майстерності, як нового напрямку в педагогічній, зокрема в історико-педагогічній науці, надзвичайно цікавим став Статут Львівської братської школи, написаний грецькою мовою і перекла-

дений на мову слов'янську у 1586 р. Складений у період гострої боротьби братства з єпископом Гедеоном і тією частиною духівництва, яка не наважилась виступити проти нього, Статут Львівської братської школи «Порядок шкільний», на переконання Б. Мітюрора, відрізнявся духом демократизму.

В основних положеннях Статуту Львівської братської школи були визначені окремі складники педагогічної майстерності наставника-вчителя.

Аналізуючи «Порядок шкільний», слід відзначити, що вимоги до вчителя були достатньо високі. Братство ретельно підходило до добору педагогів і дбало про їхній досконалий професіоналізм, майстерність володіння вчительським ремеслом, високі моральні риси. За основу педагогічної кваліфікації вчителя братських шкіл брали ті принципи, які викристалізувалися у педагогічному досвіді староруської Київської держави на основі синтезу старослов'янської та античної (грецької) педагогіки.

На перший план висувався вчитель – майстер педагогічної справи, здатний володіти словом, знаючий досконало свій предмет, вправний у створенні сприятливого психологічного клімату, організатор і керівник індивідуальною і колективною бесідою – тим набором особистісних і професійних рис, які необхідні для визначення високого рівня його педагогічної майстерності. Від учителя братської школи вимагалось, щоб він не лише вчив дітей, але й володів професійними вміннями прищеплювати навички дотримання учнями правил суспільної моралі (в школі, на вулиці, вдома), виховував повагу до старших, до батьків, до близьких. Статут також пропонував учителям щосуботи та неділі проводити бесіди на різноманітні теми з учнями, а також навчати дітей «чистим юнацьким звичаям: як вони повинні бути в церкві перед Богом, в будинку перед батьками і як їм завжди зберігати спокійність і цнотливість... рідним і вчителям послух, перед усіма взагалі покірність і повагу, а для себе всякі чесноти і добродетель», – відзначає Б. Мітюрор у своїх історико-педагогічних розвідках [Мітюрор 1968 : 165].

Усе це вимагало від учителя володіння не лише міцними знаннями, а й елементами психотехніки, навчання, ораторського мистецтва –

набором професійних якостей для досягнення високого рівня майстерності педагогічної взаємодії з учнями.

Не дивно, що саме у Львівській братській школі працювали викладачі, які власним прикладом, подвижництвом і творчістю формували в учнів найкращі чесноти, готували їх до життя. Серед таких педагогів варто назвати І. Борецького (в чернецтві Іов) – видатного представника передової педагогічної думки і громадського діяча кінця XVI – початку XVII ст. Беручи безпосередню участь у діяльності Острозької академії, братської школи Львова (у 1604–1605 рр. був її ректором), І. Борецький став одним із лідерів передового демократичного напрямку в розвитку тодішньої педагогічної думки. Досліджуючи постать славетного дидака, Ф. Науменко писав: «...Тільки останнім часом досить переконливо доведена участь І. Борецького в складанні збірника «О воспитании чад» і його авторство «Перестороги» – талановитого памфлету, спрямованого проти католицької церкви, церковної унії 1569 року [Науменко 1963 : 4].

Історичні обставини і та загальна атмосфера, що панувала у Львівському братстві і Львівській братській школі сформували педагогічні погляди І. Борецького на значення особистісних і професійних рис дидака, необхідних для продуктивної взаємодії з учнями. Важливими чинниками педагогічної майстерності для І. Борецького стали: ретельний добір педагогів, організація продуктивної роботи наставника-вчителя з батьками учнів. Висуваючи високі вимоги до педагогів, як вихователів дітей, він закликає ставитись до них з особливою повагою, навіть більшою, ніж до батьків. Словами Іоанна Златоуста І. Борецький заявляє з цього приводу: «Учителей паче отцев взыскивати подобает и любити» [Науменко 1963 : 17].

Про те, що у Львівській братській школі викладали високоосвічені вчителі, які по-справжньому були істинними майстрами педагогічної справи, свідчить ім'я відомого дидака Кирила Транквіліона Ставровцевого. О. Мельничук зауважував, що володіючи неперевершеною ораторською майстерністю, яку він передавав своїм учням, К. Ставровцевий у 1589 р. виступив із промовою на захист інтересів братства у гострій суперечці між львівським єпископом Гедеоном Балабаном

та константинопольським патріархом Ієремією із п'ятьма єпископами за автономію. Промова справила на всіх враження і автономія братства була відновлена.

Особлива увага у виховній системі Львівської братської школи приділялась музичній освіті. Спів вважався одним із провідних занять. При вступі учнів до закладу звертали увагу на голос і на слух, бо необхідно було брати участь у роботі учнівського церковного хору. М. Букач звертав увагу на той факт, що власне братство утримувало спеціальних учителів співів, а учень, який співав у хорі, одержував особливу платню, їжу й одяг, тобто створювалися можливості для розвитку музично обдарованих дітей [Букач 2001 : 19].

Львівська братська школа давала ґрунтовну освіту, а її учні цінувалися по всій території України, навіть за її межами. Одним із випускників Львівської школи був Петро Могила – чий ім'ям названий цілий період у вітчизняній історії, а створений ним вищий заклад освіти, Києво-Могилянська академія, став не лише культурно-релігійним центром на українських землях, а й упродовж усього століття помітним історичним й освітнім явищем на теренах Східної Європи.

Братства розвивали свою шкільну діяльність не лише у містах, а й у сільській місцевості: уже в XVI ст. тут стали виникати народні школи, в яких навчали елементарній грамоті і народному співу. Мандрівники-іноземці з подивом відзначали високий відсоток освіченого люду у південно-західній Русі як серед жінок, так і серед чоловіків. Саме в практиці українських шкіл південно-західних братств було багато цінного, що перевершувало школу Західної Європи – широке охоплення дітей навчанням, чітка організація шкільного життя, розпорядок навчального дня, класно-урочна система, доцільна постановка обліку відвідування та успішності учнів, високий рівень знань.

Значною подією у розвитку освіти України наприкінці XVI ст. стало відкриття в м. Києві при Богоявленській церкві братської школи. Майже всі дослідники історії педагогіки відзначають, що Київська братська школа відкрита 1615 року, проте вцілілі в монастирських паперах виписки із «Міських книг Київського воеводства», як відзначає С. Збандуто, свідчать, що

вона відкрита 1594 року і вже із самого початку свого існування різко відрізнялася від інших братських шкіл [Збандуто 1946 : 61].

Сутність філософсько-педагогічної концепції братчиків репрезентована в «Алфавіті духовному», написаному фундатором Київської братської школи І. Копинським і присвяченому проблемам людини, її морального, духовного та розумового виховання. Антропоцентричні ідеї, які містяться в цьому творі, на думку С. Фарини, майже дослівно перегукуються із відповідними місцями з «Повчання дітям» давньокиївського князя Володимира Мономаха. Зокрема І. Копинський пропагує власну теорію самовдосконалення, або «умного делания», яка передбачає постійну розумову й фізичну працю, що стає потребою і радістю. Ця теорія, яка майже на півстоліття випередила пансофічну програму видатного протестантського педагога Я. Коменського, була відома в усьому слов'янському світі, набула широкої популярності у вчителів, як посібник із самовдосконалення.

Учителі братських шкіл зазвичай служили не тільки школі, а й церкві, організовуючи хори з учнів та беручи безпосередню участь у службах Божих. Часто вчителів братської школи називали дяками. Дяк-учитель, формуючи в своїх учнів професійні риси постановки голосу, дикції, дихання, манери триматися перед аудиторією, вміння виголошувати чи то проповідь, чи навчальний матеріал, викликати у слухачів позитивні почуття, великого значення надавав співові з виробленням специфічної, відповідно до вродженого голосу та тембрального забарвлення, манери виконання. У Київській братській школі ще до того, як вона стала колегіумом, процвітав партесний (багатоголосний) спів на 4, 6, 8 голосів. Вихованці цього духовного освітнього закладу організовували так звані співочі артілі, що співали церковні піснеспіви та вірші. Б. Мітюрів наводять низку спроб переманити уніатами найкращих співаків Київської братської школи, навіть іноді справа доходила до бійок за випускника – прекрасного дисканта, тенора чи баса профундто [Мітюрів 1968 : 65].

У розвідках В. Антонюк мова йде про надзвичайно вишуканий професійний церковний спів учнів братських шкіл, зокрема про цей спів писав П. Алепський, який свого часу

видав систематизовані спогади антіохійського патріарха Макарія про його подорожі Україною та Росією: «Ніщо так не вражало нас, як краса маленьких хлопчиків та їхні співи, що виконувалися у гармонії із старшими співаками. Від звучання дитячих голосів колихалися гори й долини» [Антонюк 2001 : 23].

Усвідомлюючи той факт, що випускники братської школи будуть займатися в подальшому церковною та просвітительською діяльністю, керівництво до навчальної програми включало, крім мов, такі дисципліни: діалектика, риторика та гомілетика (наука духовного красномовства). У дослідженнях С. Сірополка аналізуються вищезазначені предмети: «Діалектика подавала учням основи логіки та мала вчити їх гнучко мислити. Діалектика нерідко оберталася у софістику, що вчила, як висловлювався. Риторика була наукою, яка навчала красно промовляти. Наші вчителі риторики йшли за латино-польським взірцем і вчили всіх риторичних засобів вислову без особливого поглиблення в суть самої справи. Прикладанням риторичних правил до духовних проповідей займалася гомілетика» [Сірополко 1999 : 89].

Генезис братських шкіл на території України, як справедливо відзначає А. Сбруєва, був детермінований реаліями національно-релігійного життя тогочасного суспільства. Системний аналіз статутів братських шкіл, здійснений ученою, а також педагогічної спадщини вчителів та церковно-освітніх діячів розглядуваного періоду дозволяє виділити провідні вимоги до вихователя та його фахової і професійної майстерності.

Разом із тим, із неофіційних документів, таких як «Шкільна благопристойність», що став своєрідним узагальненням педагогічної творчості багатьох дидакалів XVI–XVII ст. і складений у вигляді бесіди між учителем та учнем видно, яким чином вихователь формулює правила поведінки в школі, власне ставлення до дітей, розмірковує про свої педагогічні обов'язки, про взаємини між батьками і дітьми. «Шкільна благопристойність» має більш неформальний характер, ніж шкільні Статути. Зокрема, проблеми стриманості вчителів щодо мирських утіх отримали такі відверті коментарі: «Учителеві слід не в стравах і напоях перебувати, а виконавцем заповідей Божих бувати».

П. Мазур відзначає той факт, що із виникненням братських шкіл на українських землях отримує поширення такий вид здобуття освіти, як тимчасові школи-грамоти. Вчителями цих шкіл були мандрівні дяки, переважно випускники братських шкіл. Створення подібної школи в тому чи іншому селі відбувалося демократичним шляхом. Добір на посаду вчителя проводився досить-таки кумедним способом. Мандрівний учитель забирався на дзвіницю, а батьки учнів, які збиралися довкола, ставили йому запитання, виявляючи його моральне обличчя, любов до дітей, знання псалмів, колядок тощо. Якщо відповіді задовольняли громаду, вчитель «спускався на землю», і селяни укладали з ним письмовий договір, у якому фіксували обов'язки як його, так і учнів та їхніх батьків, і розпочиналося навчання [Мазур 2005 : 105].

Багато наставників-учителів, які закінчили братські школи, вміли прекрасно малювати, професійно грати на декількох музичних інструментах, співати. За додаткову плату вони навчали мистецтву і своїх учнів, а також демонстрували жителям села чи міста власну майстерність церковного співу, організували вертепи, інтермедії, театральні вистави. Сформовані високі моральні риси під час навчання у братських школах наставники-вчителі прагнули прищепити і своїм вихованцям. За твердженнями С. Сірополка, який дослідив свідчення російських істориків розглядуваного історичного періоду «...Київські учені, хоч і були перейняті наскрізь схоластиком, стояли своєю освітою незмірно вище московських книжників» [Сірополко 2001 : 94].

В Україні наприкінці XVI– середині XVII ст. діяло близько 30 братських шкіл: у м. Львові, м. Кам'янці-Подільському, м. Дрогобичі, м. Луцьку, м. Києві, м. Рогатині та інших містах. Як стверджує Л. Медвідь, ці школи ставали своєрідними осередками боротьби українського народу проти єзуїтсько-католицької експансії і часто вчителі й учні таких шкіл зазнавали нечуваних переслідувань і утисків з боку католиків. У суспільстві виникає нагальна потреба підготовки людей із більш широкою ерудицією, здатних на високому професійному рівні вести полеміку із вихованцями єзуїтських шкіл, відстоювати інтереси простого народу в судах, сеймах та ін. Разом із тим гостро постає питання

про підготовку педагогічних кадрів, створення закладів освіти, де б на високому теоретичному і практичному рівні готувати національного вчителя, здатного задовольнити освітні запити української громади.

Наведені вище історичні факти дозволяють стверджувати, що ідеї педагогічної майстерності в професійній підготовці вчителя стрімко розвивалися ще у XVI ст. Системний аналіз Статутів братських шкіл, педагогічної спадщини просвітителів та церковно-освітніх діячів означеного періоду дозволив виокремити провідні вимоги до наставника-вчителя, його морально-духовної спрямованості та фахової і професійної майстерності:

1. Як особистість вчитель мав бути істинним взірцем «християнського доброчестя». Вимогами до моральних якостей дидакалада починаються і закінчуються шкільні Статути.

2. Від наставника-вчителя вимагалися такі педагогічні вміння, як саморегуляція власного психологічного стану, дотримання тактовної поведінки у процесі спілкування із вихованцем, батьками, колегами.

3. Педагог мав бути відповідальним за якість знань, моральні чесноти своїх учнів, а звідси – до професійного рівня вчителя висувалися надзвичайно високі вимоги: досконале володіння своїм предметом; енциклопедизм знань з філософії, літератури, мистецтва; вміння здійснювати переклад іноземної церковної та світської літератури.

4. Дидакалад у професійній діяльності мав виявляти творчі здібності через створення підручників, букварів, граматики, словників та інших посібників з філософії, риторики, поезики тощо.

5. На перший план у діяльності дидакалада висувалися його комунікативні вміння – володіння елементарними техніками навчання, переконання, внутрішньою та зовнішньою педагогічними техніками в процесі колективної та індивідуальної бесіди.

6. Наставник-учитель повинен був досконало володіти мовою, як невід'ємним чинником професійної майстерності, а також різними позамовними комунікативними засобами для ефективного впливу на почуття учнів.

7. Однією із головних вимог до наставника-вчителя було знання фізіології та особ-

ливостей вікової психології дитини, а також елементарних азів медицини та лікарської практики для лікування хворих дітей у братському шпиталі та притулку.

Розгляд генези розвитку педагогічної майстерності, починаючи з XVI ст. є надзвичайно цінним з огляду на сучасні тенденційні погляди окремих теоретиків і практиків педагогічної галузі, які почасти необґрунтовано заперечують сам факт існування національного феномена педагогічної майстерності, необхідності підготовки вчителя на засадах олюдненої, опочуттєвленої педагогіки. Історія педагогічної майстерності має стати запорукою культурно-історичного призначення в контексті професійного досвіду її носія, педагога, його освітньо-виховного потенціалу в різновидах навчальних закладів; розкриття просвітницької та навчально-виховної функції виконавського мистецтва педагога на основі розвиненої педагогічної майстерності як системи професійних компетентностей в системі культуротворення суспільства; інноваційних технологій творчого опанування педагогічної майстерності у вищих педагогічних закладах освіти студентською молоддю – продовжувачами духовної спадщини своїх наставників.

Починаючи з 2009 р. в Україні утвердилася ціла плеяда дослідників, яких об'єднав у наукову школу академік І. Зязюн. На тлі зниження рівня професійної підготовки майбутніх учителів, засилля в педагогічних ВЗО дисциплін, що не сприяли високому рівню розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів, тотального скорочення кафедр педагогічної майстерності й вилучення відповідних курсів із освітніх програм, учений відзначав: «Учитель – центральна фігура суспільних перетворень, від його образу, соціальної позиції, ціннісно-цільових установок залежать результати професійної спроможності кожної людини. Унікальність педагогічної професії полягає ще й у тому, що, створюючи умови для стимулювання активності своїх вихованців, продумуючи й аналізуючи комплекс різномірних завдань, педагог творчо актуалізується, використовуючи власні творчі ресурси». Представники наукової школи академіка І. Зязюна, доктори педагогічних наук, професори Г. Васянович, Б. Год, А. Кузьмінський, В. Мозговий, С. Пономарев-

ський, О. Романовський, А. Семенова, О. Семенов, М. Солдатенко, А. Ткаченко, Г. Філіпчук, Н. Філіпчук та ін. переконливо доводять необхідність історико-педагогічних досліджень у царині історії педагогічної майстерності як українського національного феномену.

Так, сповідуючи принципи україноцентризму в історії національної педагогічної думки, Г. Філіпчук доводить: «... Щоб не втрачати енергію народу і людини, необхідно турбуватися всім миром про долю педагогіки у XXI ст., оскільки правді, цій науці (як і освіті), не можна служити частково. Її завдання – виховувати Людину, не зраджуючи Народ, гуманістичні ідеали національної культури, загальнолюдськості, ні за яких обставин не слугувати маніпулятором, заспокоюючи забаганки влади. Педагогіка має опиратися на історію, культуру свого народу, правдолюбність, гідне ставлення передусім до Людини, відкидаючи запопадливість перед політичним замовленням. Без громадянської мужності вчених наука скочується до опортунізму, концентруючись на «видумуванні» вже відкритого, унеможлиблюючи розуміння Освітою реальних викликів і загроз для прогресу і виживання людства» [Філіпчук 2020 : 40].

Як і в братських школах, де великого значення відводилося красі педагогічного мовлення, довершеності мисленнєво-мовленнєвої комунікації, О. Семног, усвідомлюючи необхідність вивчення історичної спадщини становлення педагогічної майстерності – домінантного складника педагогічної дії, доводить необхідність опанування провідними складниками мовленнєвої культури в професійній підготовці майбутніх учителів: «Вербальна поведінка педагога значною мірою визначає систему його комунікативних відносин з колегами, батьками учнів, з учнями, тому актуальними вважаємо такі курси, як культура мови, риторика, своєрідна наука «переконувати мудрістю і майстерністю слова» [Семенов 2003 : 210].

Для братських шкіл України XVI–XVII ст. характерним була висока якість і довершеність педагогічної діяльності-дії. Переконаючи в опануванні належним рівнем виконавської майстерності, А. Семенова доводить той факт, що саме вчитель «...Стає транслятором схваленної технократичної культури, на якого покла-

дено завдання «гасити» деструктивні імпульси й наповнювати «порожній» розумово-почуттєвий простір своїх вихованців».

Звернення до історичних первнів становлення педагогічної майстерності, зокрема до усвідомлення олюднення й опочуттєвлення педагогічної дії, що було притаманне освітній системі братських шкіл України, знаходить своє відображення в науковій творчості Г. Васяновича. Учений обстоює ідею естетизації педагогічної дії. Будучи палким прихильником ідей педагогіки «Добра» І. Зязюна, Г. Васянович переконує: «Пробуджений дух піднімає людину над рівнем побутової свідомості й спонукає її гострити лезо розуму, щоб проникнути ним не лише до пізнання інших, а передусім до пізнання свого власного «Я». Естетичні почуття, потреби, ідеали, постійна творча діяльність завжди виведуть особистість на правильний життєвий шлях, у якому домінують духовно-моральні цінності: честь і гідність, совість і справедливість, обов'язок і відповідальність та ін.» [Васянович 2021 : 450].

І. Зязюн переконливо доводив необхідність дослідження системи підготовки майбутніх учителів у педагогічних закладах освіти України різних рівнів і спрямувань, особливо складників педагогічної майстерності, що розвивалася упродовж багатьох століть. Із ініціативи вченого та під його пристальним науковим керівництвом світ побачила фундаментальна монографія «Історія педагогічної майстерності» (2009 р.). В ній, на основі логіко-системного й історіографічного аналізу стародруків, архівних і періодичних матеріалів простежено генезу розвитку педагогічної майстерності, описані погляди видатних діячів освіти, науки і культури на феномен педагогічної майстерності.

Визначені організаційно-педагогічні форми й методи підготовки наставника-вчителя у братських школах України XVI–XVII ст., зокрема естетизація процесу професійної підготовки, розвитку вмінь впливати на чуттєву сферу вихованців, на переконання І. Зязюна, має стати основоположним чинником сучасної професійної підготовки майбутніх учителів. Учений відзначав: «Багато науковців минулого і сучасності прийшли до висновку, що виховання – це прилучення людини до всіх досягнень людської культури у такий спосіб, щоб вона жила

в контексті загальнолюдської культури. Передача дітям духовних і матеріальних цінностей не здійснюється прямо. Вони «опановуються» духовними зусиллями самої особистості. Змістом освіти має стати ціннісна свідомість, ціннісне відношення. Суб'єктивність дитини зберігається лише в тому випадку, коли педагог обирає об'єктом свого впливу її поведінку, а суб'єктивна свобода її відношень до соціальних цінностей зумовлюється їх сприйманням, естетичним переживанням і, відповідно, опануванням завдяки власному досвідові. Лише у цьому випадку пізнана цінність стає регулятором поведінки дитини.

В якості одиниці аналізу особистості варто взяти динамічні особистісні смисли і розглядати їх як індивідуальне відображення дійсності, що виражає відношення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, дія, операція і спілкування. Усвідомлений особистісний смисл, як правило, стає цінністю особистості. На цьому фоні варто виокремити основні психопедагогічні складові розвитку і саморозвитку особистості. До них відносяться *інтелект, афект і воля*. Інтелект – смислом наповнені знання, афект – емоційно-почуттєва сфера особистості, воля – діяльнісний чинник поступу особистості».

Висновки. Ретроспективний аналіз організації і здійснення навчально-виховного процесу в братських школах України XVI–XVII ст. дозволив виявити вплив національного історичного досвіду розвитку ідей педагогічної майстерності на форми її організації і здійснення в сучасних умовах. Форма через принципи, зміст, методи і засоби визначає діяльність педагогів і учнів, їхні навчально-виховні відносини. Оптимальною формою досягається співвіднесення навчального часу та об'єму інформації і відповідних компетенцій, тобто досягнення навчальної мети. У цьому відношенні опанування програми педагогічної майстерності повинно бути найбільш оптимальним шляхом теоретичної та практичної підготовки майбутнього вчителя до педагогічної дії, яка включає різноманітні форми організації освіти. Педагогічна майстерність має стати тим єдиним предметом, що базується на тренінговій методиці підготовки кожного вчителя без винятку до педагогічної дії.

Програма педагогічної майстерності готує вчителя до найбільш продуктивного і якісного опанування навчального предметного матеріалу учнями на уроках. Учитель, який на рівні педагогічної майстерності підготовлений до проведення всіх типів уроків пови-

нен знати їх переваги і недоліки. Підготовка вчителя-майстра має спрямовуватися на розвиток постійної самотворчості, яка б надавала можливість йому скористатися на благо учнів перевагою уроку і позбутися його недоліків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк В. Українська вокальна школа : етнокультурологічний аспект : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Українська ідея, 2001. 144 с.
2. Букач М. М. Соціально-історичні передумови формування освіти в Україні в XV – XVII ст. *Наукові праці* : зб. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. Т. 13 : Серія «Педагогіка». С. 17–21.
3. Васянович Г. П. Педагогічна естетика : навчальний посібник. Львів : Норма, 2021. 464 с.
4. Закович М. М., Зязюн І. А., Смашко О. М. Українська та зарубіжна культура : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / за ред. М. М. Заковича. Київ : Знання, 2002. 558 с.
5. Збандуто С. Ф. Киевская академия XVI–XVIII вв. Советская педагогика. 1946. № 7. С. 59–75.
6. Зязюн І. А. Естетика і етика педагогічної дії. Сучасні заклади освіти – 2013 : міжнар. Виставка (м. Київ, 28 лют. – 2 берез. 2013 р.). МОН, молоді та спорту України, НАПН України, Компанія «Виставковий світ». Київ, 2013. С. 26–27.
7. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика поступ : монографія. Київ : Богданова А. М., 2009. 328 с.
8. Мазур П. Українська школа доби ренесансу. Директор школи. Україна. 2005. № 1/2. С. 97–115.
9. Медвідь Л. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навч. посіб. Київ : Вікар, 2003. 335 с.
10. Мельничук О. С. Життя та педагогічні ідеї Кирила Транквіліона Ставровецького. Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту / відп. ред. Ю. М. Ковальчук; упоряд. : Л. Д. Березівська, В. А. Гурський. Кам'янець-Подільський : «Абетка-НОВА», 2002. Вип. 3. Т. II. С. 223–226.
11. Митюров Б. Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI–XVII вв.; под ред. А. Р. Мазуркевича. Киев : Рад. школа, 1968. 211 с.
12. Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький (лекції з історії педагогіки для студентів університету). Львів, 1963. 116 с.
13. Сбруєва А. А. Вимоги до вчителя та його підготовки у вітчизняних шкільних документах. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики : зб. наук. праць / редкол. : Н. В. Гузій (відп. ред.) та ін. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоанова, 1999. Вип. 2. С. 133–137.
14. Семенова А. В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії : монографія. Одеса : Бондаренко М. О., 2016. 436 с.
15. Семенов О. М. Формування професійної майстерності майбутнього вчителя української мови і літератури. Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія. Київ : ПБЦ «Імекс-ЛТД», 2003. 239 с.
16. Сірополко С. Історія освіти в Україні ; 2-ге вид. Львів : Афіша, 2001. 664 с.
17. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Кн. 1 : X–XIX ст. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 549, [3] с.
18. Фарина С. Я. Соціокультурні передумови формування української національної еліти наприкінці XVI – на початку XVII століть. Теорія і практика управління соціальними системами. Харків : НТУ «ХПИ», 2005. № 2. С. 52–57.
19. Філіпчук Г. Г. Суспільний пріоритет освіченості. *Вісник кафедри Юнеско «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2020. С. 37–44.

REFERENCES

1. Antoniuk, V. (2001). *Ukrainska vokalna shkola: etnokulturolohichniy aspekt: monohrafiia [Ukrainian vocal school: ethnocultural and aspect: monograph] (2-he vyd.)*. Kyiv: Ukrainska ideia. 144 p. [in Ukrainian].
2. Bukach, M. M. (2001). *Sotsialno-istorychni peredumovy formuvannia osvity v Ukraini v XV – XVII st. [Socio-historical preconditions for the formation of education in Ukraine in XV – XVII st.] Naukovi pratsi: zbirnyk*. vol. 13, p. 17–21. Mykolaiv: Vyd-vo MF NaUKMA. Seriiia “Pedahohika” [in Ukrainian].
3. Vasianovych, H. P. (2021). *Pedahohichna estetyka: navchalnyi posibnyk [Pedagogical aesthetics: navchalnyi posibnyk]*. Lviv: Norma. 464 p. [in Ukrainian].
4. Zbanduto, S. F. (1946). *Kyevskaia akademyia XVI – XVIII vv. [Kyevskaia akademyia XVI – XVIII vv.]. Sovetskaia pedahohyka*, 7, p. 59–75 [in Russian].

5. Ziaziun I. A. (2013). Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]. Suchasni zaklady osvity – 2013: mizhnar. Vystavka (m. Kyiv, 28 liut. – 2 berez. 2013 r.) MON, molodi ta sportu Ukrainy, NAPN Ukrainy, Kompaniia «Vystavkovyi svit». Kyiv, p. 26–27 [in Ukrainian].
6. Lavrinenko, O. A. (2009). *Pedahohichna maisternist v istoryko-pedahohichnomu vymiri: teoriia, praktyka postup: monohrafiia* [Pedagogical skill in the historical and pedagogical dimension: theory, practice progress: monograph]. Kyiv: Bohdanova A.M. 328 p. [in Ukrainian].
7. Mazur, P. (2005). Ukrainska shkola doby renesansu [Ukrainian school of the Renaissance]. *Dyrektor shkoly. Ukraina*, 1/2, pp. 97 – 115 [in Ukrainian].
8. Medvid, L. (2003). *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini: navch. posib. [History of national education and pedagogical thought in Ukraine: textbook. way.]*. Kyiv: Vikar. 335 p. [in Ukrainian].
9. Melnychuk, O. S. (2002). Zhyttia ta pedahohichni idei Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho [Life and pedagogical ideas of Cyril Tranquillion Stavrovetsky]. *Istoriia pedahohiky u strukturi profesiinoi pidhotovky vchytelia: zb. nauk. prats Kamianets-Podilskoho derzh. ped. un-tu*. Vyp. 3, vol. T. II, pp. 223-226. Yu. M. Kovalchuk (Ed.); L. D. Berezovska, V. A. Hurskyi (Uporiad). Kamianets-Podilskyy: “Abetka-NOVA” [in Ukrainian].
10. Mytiurov, B. N. (1968). Razvytye pedahohycheskoi musly na Ukrayne v XVI – XVII vv.). Development of pedagogical thought in Ukraine in the XV – XV centuries]. A. R. Mazurkevych (Ed.). Kyev: Rad. shkola. 211 p. [in Russian].
11. Naumenko, F. I. (1963). *Pedahoh-humanist i prosvitytel I. M. Boretskyi (leksii z istorii pedahohiky dlia studentiv universytetu)* [Teacher-humanist and educator I. M. Boretsky (lectures on the history of pedagogy for university students)]. Lviv. 116 p. [in Ukrainian].
12. Sbruieva, A. A. (1999). Vymohy do vchytelia ta yoho pidhotovky u vitchyznianskykh shkilnykh dokumentakh [Requirements for teachers and their training in domestic school documents]. *Tvorcha osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats*. Vyp. 2, pp. 133-137. N. V. Huzii (Vidp. red.) ta in. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
13. Semenova, A. V. (2016). *Tsinnisnyi vymir dosvidu subiektiv pedahohichnoi dii: monohrafiia* [Value dimension of experience of subjects of pedagogical action: monograph]. Odesa: Bondarenko M.O. 436 p. [in Ukrainian].
14. Semenoh, O. M. (2003). Formuvannia profesiinoi maisternosti maibutnoho vchytelia ukrainskoi movy i literatury [Formation of professional skills of the future teacher of Ukrainian language and literature]. *Pedahohichna maisternist u zakladakh profesiinoi osvity: monohrafiia*. Kyiv: PVTs «Imeks-LTD». 239 p. [in Ukrainian].
15. Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]* (2-he vyd.). Lviv: Afisha. 664 p. [in Ukrainian].
16. Sukhomlynska, O. V. (Ed.). (2005). *Ukrainska pedahohika v personaliiakh: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv.* [Ukrainian pedagogy in personalities: a textbook for students of higher educational institutions] (Kn. 1: X – XI st.). Kyiv: Lybid. 549 p.
17. Zakovy, M. M.(Ed), Ziaziun, I. A., Smashko, O. M. & (2002). *Ukrainska ta zarubizhna kultura: navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. Zakladiv* [Ukrainian and foreign culture: textbook. way. for higher students. textbook institutions]. Kyiv: Znannia. 558 p. [in Ukrainian].
18. Faryna, S. Ia. (2005). Sotsiokulturni peredumovy formuvannia ukrainskoi natsionalnoi elity naprykintsi XVI – na pochatku XVII stolit [Socio-cultural preconditions for the formation of the Ukrainian national elite in XVI – and XVII st.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnykh systemamy*, 2, pp. 52-57. Kharkiv: NTU “KHPI” [in Ukrainian].
19. Filipchuk, H.H. (2020). Suspilnyi priorytet osvichenosti [Public priority of education]. *Visnyk kafedry Yunesko «Neperervna profesiina osvita XXI stolittia»*, p. 37–44. Kyiv [in Ukrainian].

O. A. LAWRENKO

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Chief Researcher of the Theory and Practice of Teacher Education Department,
Institute of Pedagogical Education and Adult Education named after Ivan Zyzyn
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
E-mail: pedmeister@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-8673-319X>*

MODERN DISCOURSE OF THE HISTORY OF PEDAGOGICAL EXCELLENCE: FROM FRATERNAL SCHOOLS TO THE PRESENT

The article considers the problems of significance of the formation of a new direction in the pedagogical science – the history of pedagogical skills in the Ukrainian fraternal schools of the 16th-17th century. A historical retrospective

demonstrates the progress of pedagogical excellence as an attribute component of future teachers and mentors. The content of the history of pedagogical excellence in the scientific approaches of modern researchers of the theory and history of pedagogy – the scientific school of academician Ivan Zyzyn.

The purpose of the article is to reveal the essence and specifics of the development of pedagogical skills of a teacher in fraternal schools of Ukraine in the sixteenth and seventeenth centuries. On the basis of logical-systemic and historiographical methods of historical-pedagogical research the organizational-pedagogical principles of teacher training on the principles of humanized and sensible pedagogy, professed by representatives of the scientific school of theory and history of pedagogical skills of Academician I. Zyzyn are shown.

Certain organizational and pedagogical forms and methods of teacher training in fraternal schools of Ukraine of the XVI–XVII centuries, in particular aestheticization of the process of professional training, development of skills to influence the sensory sphere of students, should become a fundamental factor in modern professional training of future teachers.

The history of pedagogical skills should become a guarantee of cultural and historical purpose in the context of the professional experience of its bearer, teacher, his educational potential in a variety of educational institutions; innovative technologies of creative mastering of pedagogical skills in higher pedagogical educational institutions by student youth – the successors of the spiritual heritage of their mentors.

Key words: history of pedagogical excellence, Ukrainian fraternal schools, “School order”, pedagogical excellence, historical retrospective.